

УДК: 378.013+378.175.4

В. В. НЕСТЕРЕНКО

РОЗВИТОК ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Висвітлена історія розвитку заочної форми навчання у системі вітчизняної вищої педагогічної освіти. Охарактеризовані етапи становлення заочної навчання форми та організація підготовки кадрів в ній. Розкриті основи заочної педагогічної освіти як основного напрямку підготовки кадрів без відриву від основної діяльності.

Ключові слова: вища освіта, заочна форма навчання, професійна підготовка, підготовка в системі заочного навчання, навчання без відриву від основної діяльності.

В. В. НЕСТЕРЕНКО

РАЗВИТИЕ ЗАОЧНОЙ ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ВЫСШЕГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Прослежена история развития заочной формы обучения в системе отечественного высшего педагогического образования. Охарактеризованы этапы становления заочной формы обучения и организация подготовки кадров в ней. Раскрыты основы заочного педагогического образования как основного направления подготовки кадров без отрыва от основной деятельности.

Ключевые слова: высшее образование, заочная форма обучения, профессиональная подготовка, подготовка в системе заочного обучения, обучение без отрыва от основной деятельности.

V. V. NESTERENKO

PART-TIME EDUCATION DEVELOPMENT IN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION

The history of part-time pedagogical education in the system of higher education is analysed. The main stages of part-time education development and personnel training organization in the system of part-time education are characterised. The fundamentals of part-time pedagogical education as the main way of personnel training who continue working full-time are revealed.

Key words: higher education, part-time pedagogical education, professional training, part-time pedagogical training, full-time work and education.

Корінні зміни економічного, політичного і суспільного життя, що відбуваються в нашій країні, призвели до перегляду деяких фундаментальних принципів, на яких будувалися різні освітні системи, дали змогу інакше підійти до методичних та організаційно-адміністративних функцій в освіті. Певній модернізації зазнала система підготовки фахівців без відриву від основної діяльності.

Для об'єктивної оцінки процесів, які відбуваються сьогодні в заочній освіті в Україні, необхідно звернутися до її історії. Історико-педагогічний аналіз дозволить краще зрозуміти особливості функціонування вітчизняної системи заочної освіти, простежити її перетворення на найважливіший соціальний інститут, що створив умови для самореалізації та саморозвитку дорослої людини.

Мета статті – розглянути історію розвитку та розкрити засади заочної форми навчання в системі вищої педагогічної освіти України.

Заочна форма навчання фахівців у вищій школі має свою історію виникнення, становлення і розвитку. Перша згадка про заочне навчання зустрічається у XIX ст. і пов'язана з розробкою методу використання поштового зв'язку для розсилання тим, хто навчався вказівок, інформації, контрольних робіт та інших навчальних матеріалів [1, с. 17]. Спочатку воно називалося «correspondence education», тобто навчання за листуванням, в основу якого була покладена самостійна робота студента з навчальними посібниками. Початком заочного навчання можна вважати появу першого регулярного курсу кореспондентного навчання стенографії А. Пітмана.

І. Г. Шамсутдінова та В. А. Шляхова вважають Ч. Туссена та Г. Лангенштейдта засновниками заочного навчання, котрі першими відкрили заочні курси навчання іноземним мовам і є основоположниками нової форми навчання.

Н. М. Бикова виявила унікальний документ – книгу А. Коссодо «Заочне викладання каліграфії», видану у 1894 р. в Одесі. На думку авторки, це рідкісне видання документально підтверджує появу заочного навчання в Росії в другій половині XIX ст. [1, с. 17].

С. В. Путеева так пише про появу заочного навчання: «Заочне навчання стало можливим завдяки ентузіазму окремих людей, захоплених ідеєю освіти для всіх. Демократичність цієї форми навчання, що дозволяє отримати освіту широким верствам населення, зіграла свою роль і в залученні жінок до освіти. Матір'ю заочного навчання називають Анну Тікнор, доньку американського професора Гарвардського університету, яка заснувала «Бостонське товариство підтримки навчання на дому» (1873–1897). Її методика навчання фактично була індивідуальною (обмін листами, керівництво вибором літератури, контроль). Але програми навчання були орієнтовані на класичні університети» [8, с. 11]. До речі, саме жінки становили більшість студентів А. Тікнор, що дало їм право отримати вищу освіту.

У 1877 р. найстаріший Шотландський університет святого Андрія запропонував програму заочного навчання для жінок на звання ліценціата мистецтв, яка діяла впродовж 55 років. Ці давала можливість навчати жінок у сьому світі – аж до Палестини, Кенії та Китаю.

У Росії заочне навчання виникло у XIX ст. При цьому єдиною формою отримання заочної освіти, визнаної на рівні держави, був екстернат [8, с. 12]. Проходження курсу підготовки (навчання) екстернатом не забезпечувало методичної допомоги з боку навчального закладу, що давало можливість отримати освіту в такій формі обмеженому колу осіб.

Першими методичними центрами для осіб, орієнтованих на самоосвіту, стали в Росії комісія з організації домашнього читання при Товаристві поширення технічних знань (Москва, 1893 р.) і відділ сприяння самоосвіті при Комітеті педагогічного музею військово-навчальних закладів (Петербург, 1894 р.). Вони розсилали бажаючим програми для читання, реферати, тексти лекцій, організували письмові та усні консультації. Як бачимо, така заочна форма навчання розвивались і використовувалась як різновид екстернату.

І. Г. Шамсутдінова відзначає, що виникнення заочної форми навчання пов'язане з ідеєю інтеграції навчання з продуктивною працею, принципами доступності і політехнізму, які потрібно було реалізувати у позашкільній освіті. При цьому в перші роки свого існування позашкільна освіта в радянській Росії включала не тільки і не стільки вищу, скільки професійно-технічну освіту, різноманітні робітфаки, школи ліквідації неписьменності. У 1919 р. відбувся перший Всеросійський з'їзд з питань позашкільної освіти, на якому були обгрунтовані вихідні принципи заочної освіти. Вони передбачали розширення можливостей доступу до освіти робітників і селян, безкоштовність, ідейність, партійність, доступність, взаємодію школи і виробництва, змінність занять, самоосвіту [9, с. 86].

На початку формування заочної вищої школи здійснювалося за допомогою навчання практиків, які мали великий трудовий досвід і показали себе вмiлими організаторами. На цей момент звертав увагу статут першого заочного вищого навчального закладу – Позашкільного університету, створеного за ініціативою А. В. Луначарського у 1920 р. в Новочеркаську. Основний контингент його студентів становили досвідчені організатори виробництва, котрим необхідно було за короткий термін отримати освіту й озброїтися науковими знаннями в галузі виробництва, техніки і технологій. Масовість заочної освіти і широке розповсюдження мережі вузів, які здійснювали заочну підготовку фахівців, у т. ч. і педагогічних кадрів, значною мірою сприяли соціально-економічному розвитку країни, створенню потужної індустріальної держави.

У 1923 р. було відкрито заочне відділення в Московському центральному інституті підвищення кваліфікації учителів.

Народний комісаріат освіти України організував у 1927 р. заочне відділення у Дніпропетровському інституті народної освіти. У листопаді 1928 р. почав працювати Всеукраїнський заочний інститут народної освіти (ВУЗІНО). Діяльність цього навчального закладу була спрямована на підвищення кваліфікації педагогів, їх підготовку до викладання спеціальних дисциплін у старших класах середніх шкіл та в середніх навчальних закладах, озброєння теоретичними та практичними знаннями. До 1931 р. заочні відділення підготовки вчителів для шкіл соціального виховання і професійного навчання як філії ВУЗІНО діяли при

Дніпропетровському, Луганському, Київському та Одеському інститутах народної освіти (нині – університети). У цей час системою заочного навчання в Україні було охоплено понад 17 тис. учителів [5, с. 81].

У 1932/33 навчальному році ВУЗІНО реорганізували у Всеукраїнський інститут підвищення кваліфікації учителів. Створення цього інституту супроводжувалося ліквідацією відділень ВУЗІНО на місцях. Студентів переводили на заочні відділення при відповідних педагогічних вузах, у яких створювалися постійно діючі сектори заочної освіти. Відповідальність за роботу таких секторів покладалася на педагогічні інститути і розглядалась як складова їх навчально-виховної діяльності. Це сприяло залученню досвідчених науково-педагогічних кадрів до роботи із заочниками.

Про розвиток у зазначений період заочного навчання в системі вищої та середньої спеціальної освіти в Україні свідчить безперервне збільшення контингенту студентів-заочників. Так якщо в 1930/31 навчальному році їх налічувалося 36,350 тис. осіб, то в 1932/33 – вже 90 тис. [5, с. 82].

У 1933 р. в Україні заочне навчання здійснювалося в 27 інститутах соціального виховання і 6 інститутах професійної освіти, у тому числі у Вінницькому, Житомирському, Черкаському та кількох спеціалізованих інститутах (наприклад, Київському агропедінституті).

Подальший розвиток заочної освіти в Україні пов'язаний із затвердженням Радою Народних Комісарів СРСР 29 серпня 1938 р. постанови «Про вищу заочну освіту» [2, с. 55]. В цьому документі заочне навчання визначалось як провідна форма педагогічної освіти. Вказувалося також організаційні форми заочної освіти: заочні інститути, заочні відділення при педінститутах, де був розподіл студентів на академічні групи і потоки. На весь час навчання у заочників за ними закріплювалися штатні викладачі. Відповідно до спеціальностей встановлювалися терміни навчання. Основним видом навчання була самостійна робота, наочні заняття повинні були допомогти студентам в оволодінні навчальним матеріалом визначеного курсу.

Заочна педагогічна освіта стала одним з важливих напрямів підготовки вчителів без відриву від праці в школі. Чимало педагогічних вузів в Україні, зокрема Вінницький, Житомирський, Запорізький, Київський, Луганський, Одеський, Харківський і Черкаський, перетворились у великі наукові і навчально-педагогічні центри з підготовки фахівців з вищою освітою. До 1941 р. завдяки заочному навчанню педагогічні інститути в Українській РСР закінчили 70 тис. вчителів, майже 60 тис. підвищили свою кваліфікацію на педагогічних курсах.

Війна 1941 – 1945 рр. спричинила значні зміни не тільки в кількісному, а й в якісному складі вчителів. Враховуючи зростаючу потребу у педагогічних кадрах, в грудні 1943 р. Рада Народних Комісарів СРСР прийняла постанову «Про заходи щодо зміцнення системи заочної педагогічної освіти», відповідно до якої була затверджена нова мережа заочних відділень. У 1945 р. в Україні заняття на заочних відділеннях проводились при 36 педагогічних інститутах і педучилищах, контингент студентів-заочників становив 32 тис. осіб.

Подальше вдосконалення системи заочної педагогічної освіти пов'язано з виконанням наказу Всесоюзного комітету у справах вищої школи при Раді Народних Комісарів СРСР «Про заочну освіту вчителів» (1945 р.). Особливе значення надавалося збільшенню терміну заочного навчання на рік, уведення для студентів-заочників додаткових пільг [5, с. 82].

В зв'язку зі значним збільшенням шкільної мережі та гострою потребою в учительських кадрах в Україні у 1950 р. заочні відділення функціонували при 24 педагогічних та 32 вчительських інститутах і 70 педучилищах. Свої зусилля вони спрямовували на поліпшення якості навчально-виховної роботи, планування та проведення екзаменаційних сесій. Значну роль в організації самостійного навчання студентів-заочників у міжсесійний період відіграло створення широкої мережі консультаційних пунктів.

У післявоєнний період міністерство освіти УРСР здійснило певні заходи, які сприяли зміцненню заочної системи навчання. Були впроваджені нові та вдосконалені старі навчальні плани. Для студентів-заочників збільшена додаткова відпустка, створювалася і видавалася навчальна література, зокрема підручники, посібники, хрестоматії, збірники завдань.

У 1950–1960-і роки підготовка фахівців з вищою освітою без відриву від виробництва поширювалася. З 1951 р. до 1960 р. контингент студентів-заочників збільшився майже в 2 рази, їх кількість зросла з 84,6 тис. до 147 тис. осіб.

У 1955–1957 рр. при 26 вузах Радянського Союзу відкрилися нові заочні і вечірні відділення та факультети. У 1956 р. міністерство вищої освіти СРСР затвердило положення про філії заочних вузів і про навчально-консультаційні пункти заочних відділень, завдяки чому студенти-заочники отримували необхідну їм у навчанні допомогу, краще опановувати знання.

Зміни в географічному розташуванні вузів сприяли більш повному охопленню вищою освітою жителів всіх областей України, наближенню навчання до умов праці майбутніх фахівців. Головними вузівськими центрами залишалися Харків, Київ, Одеса і Львів. У 1958 р. в цих містах діяли 70 вузів із 140 в республіці, в них навчалися 59% всієї кількості студентів.

До 1958 р. випуск фахівців з вищою освітою, підготовлених без відриву від виробництва, збільшився в 3 рази порівняно з довоєнним періодом і досяг 85,5 тис. осіб. У 1961 р. на заочних і вечірніх відділеннях було підготовлено 29,4% загального випуску фахівців у вузах країни. Кількість вчителів, які отримали освіту без відриву від виробництва, становила 31% випускників педагогічних вузів.

Разом з тим педагогічні вузи пред'являли занижені вимоги до студентів-заочників, що відповідало на якість підготовки вчителів. Недостатнім був зв'язок заочних відділень зі стаціонарами. Викладачі нерідко розглядали заочну освіту як додатковий вид роботи і займалися нею лише в період сесії. Студенти-заочники отримували знання великим обсягом лише під час навчально-екзаменаційних сесій. Відсутнє було планомірне й ефективне керівництво самостійною роботою студентів викладачами педагогічних вузів у міжсесійний період. Не здійснювався належний контроль за якістю роботи заочних відділень і підготовкою навчально-методичних посібників, не відповідало потребам студентів-заочників матеріально-технічне забезпечення кабінетів, бібліотек, читальних залів тощо. Слабким був зв'язок заочних відділень з органами управління народною освітою, що створювало труднощі з присутністю вчителів-заочників на сесіях. На місцях не виконувалося положення про надання пільг студентам, які навчалися без відриву від виробництва [6, с. 36].

Нові навчальні плани, введені у період 1950–1960 роках для заочної педагогічної освіти, передбачали спецсемінари з педагогіки, психології або методики (за бажанням студента), обов'язкову контрольну роботу з історії педагогіки, іспит з педагогіки та методики викладання певного навчального предмета.

Робилися спроби щодо забезпечення студентів-заочників відповідною навчально-методичною літературою. Навчально-методичний кабінет з заочної освіти при міністерстві освіти УРСР, окрім щорічного видання програм і текстів контрольних робіт, підготував понад 300 навчальних посібників, курсів лекцій, методичних розробок з різних дисциплін. Продовжувалася робота з удосконалення навчального процесу та поліпшення змісту освіти. Розширювалися зв'язки педагогічних навчальних закладів зі школами.

Головною метою розвитку заочної вищої педагогічної освіти в цей період було вдосконалення всієї системи заочного навчання, виявлення більш ефективних форм і методів, поліпшення якості підготовки фахівців з вищою педагогічною освітою. Навчальні плани заочних відділень узгоджувалися з планами стаціонарів. У педагогічні інститути без відриву від виробництва приймалися тільки особи, які працювали в системі народної освіти, профтехосвіти або були пов'язані з вихованням молоді.

Міністерство освіти УРСР, вивчаючи стан щодо укомплектування шкіл республіки вчительськими кадрами, орієнтувало органи народної освіти на максимальне заохочування до заочного навчання усіх вчителів, які не мали вищої освіти. У листопаді 1973 р. колегія міністерства освіти УРСР розглянула питання «Про підготовку та виховання учительських кадрів у педагогічних інститутах республіки за заочною формою навчання». Педагогічні інститути республіки, в т. ч. їх заочні відділення, зіграли важливу роль у завершенні переходу до загальної середньої освіти молоді. У 1971–1975 рр. педагогічні вузи України заочно підготували понад 47 тис. учителів.

У 1978 р. педагогічні інститути закінчили 19,9 тис. осіб, у т. ч. 8,3 тис. заочно. Збільшено прийом студентів до педагогічних навчальних закладів. Проте в роботі заочних відділень педагогічних вузів існували суттєві недоліки. Фактичний рівень знань студентів, особливо із спеціальних дисциплін, залишався низьким: якщо в середньому в республіці у 1977–78 навчальному році на денній формі навчання на «5» вчилися 52,7% студентів, то на заочному відділенні їх було тільки 19,39% [3, с. 64].

У середині 1970-х років спостерігається зменшення набору студентів-заочників, хоча протягом багатьох десятиліть система заочної освіти розвивалася й удосконалювалася. До початку 1980-х років це була добре налагоджена і спланована робота викладачів, завідувачів кафедр, методистів, працівників обласних та районних відділів освіти, директорів шкіл.

У педагогічних вузах України з метою поліпшення спеціальної підготовки педагогічних кадрів, удосконалення професійної майстерності створювалися навчально-методичні ради з заочної освіти. Серйозним було ставлення відділів народної освіти, громадських організацій до підвищення кваліфікації педагогічних кадрів шляхом заочного навчання. В деяких областях діяли ради співпраці, за допомогою яких педагогічні ВНЗ разом з органами народної освіти та громадськими організаціями комплектували заочні відділення, розробляли заходи щодо створення належних умов для студентів, влаштування їх на роботу за фахом. Ці ж ради вивчали й узагальнювали передовий досвід роботи вчителів, які навчалися заочно.

Науково-методичним центром вищої заочної педагогічної освіти при міністерстві вищої і спеціальної освіти УРСР були сформульовані концептуальні засади заочної підготовки вчителів. Ці засади, як і вся система освіти, зазнавали зміни, з соціально-економічним розвитком країни, що стало передумовою для створення системи безперервної освіти.

Основна увага в заочній підготовці вчителів приділялася вихованню потреби і готовності до безперервного самовдосконалення, оволодіння способами і засобами саморозвитку і самонавчання, що диктувалося змінами в освіті. Перегляду підлягали навчальні плани. Зазначимо, що дієві в 1970-і роки навчальні плани не регламентували самостійної роботи студентів-заочників із спеціальних дисциплін, у них не відображалася самостійна робота студентів у міжсесійний період.

Створення та впровадження нових навчальних планів і програм для заочних відділень призвело до необхідності перегляду типів навчально-методичних посібників для студентів-заочників, їх тематики з метою активізації самостійної роботи в міжсесійний період, а також визначилися вимоги до кожного типу посібників.

В узагальненні і розповсюдженні досвіду роботи заочних відділень важливу роль грали методичні наради. На них визначалася проблематика необхідних наукових досліджень, за підсумками секційних нарад видавалися міжвузівські збірники наукових праць.

Основна проблематика секційних нарад присвячувалася вдосконаленню підготовки фахівців в умовах заочного навчання. Рекомендації, які приймалися нарадами, були основою для спільної діяльності кафедр з іншими інститутами (здійснення експерименту, розробка методичної документації, підготовка посібників і т. д.).

У зв'язку з цим особливе значення належало виявленню сукупності факторів, які забезпечували або не забезпечували ефективність заочної педагогічної освіти. Виявилася суттєва необхідність цілеспрямованого вдосконалення навчального процесу та управління його оптимальним розвитком. Основною метою стало виявлення головних чинників, тенденцій, умов і способів підвищення ефективності заочної педагогічної освіти, розробка шляхів їх впровадження у навчальний процес з урахуванням особливостей освіти без відриву від виробництва.

Перебудова загальноосвітньої, професійної та вищої школи, досвід створення навчально-методичних об'єднань вищих навчальних закладів за групами споріднених спеціальностей визнали нові підходи до організації всіх сфер діяльності з підготовки вчителів без відриву від виробництва.

З 1987–88 навчального року введено новий перелік спеціальностей, за якими найбільш доцільно треба було здійснювати заочне навчання. У цей період за заочною формою готувалася значна частина фахівців для сільського господарства, економіки, зв'язку, а також вчителів (майже 40%). Вузам було надано право самим розробляти і затверджувати навчальні плани для заочного навчання.

Навчальні плани і програми для заочників вузів за своїм змістом переважно збігалися з планами і програмами очної форми навчання. Навчальний процес при заочному навчанні складався з вступних і оглядових лекцій, практичних і лабораторних занять, самостійної підготовки з виконанням контрольних робіт, заочних та очних консультацій. Студенти-заочники виконували курсові та дипломні роботи і складали державні іспити. Для осіб, які не

мають достатнього практичного досвіду і стажу за фахом, організувалася обов'язкова виробнича практика.

За змістом педагогічна та методична підготовка студентів заочної форми навчання включала вивчення психології, історії педагогіки, педагогіки, методики викладання відповідного предмета, шкільної гігієни. Факультативно вивчалися спецкурси з дидактики, теорії виховання, програмованого навчання, порівняльної педагогіки та ін. Згідно з профілем факультету по кожній спеціальності встановлювався комплекс дисциплін, вивчення яких у поєднанні з навчальною і педагогічною практикою забезпечувало придбання студентами знань та оволодіння методами наукової і практичної роботи. Разом з тим, можливості для самостійної організації навчального процесу, творчого експериментування залишалися обмеженими.

Реформа педагогічної освіти, що розгорнулася в 1990 р. на тлі процесів деполітизації освіти, децентралізації та регіоналізації управління, демократизації життя школи, зумовила тенденцію на подолання вузькоутилітарного підходу до педагогічної освіти як форми підготовки вчителя, утвердила ідею про необхідність якісно нової педагогічної освіти, результатом якої ставала здатність не тільки вирішувати вузькопрофесійні завдання, а й бути суб'єктом освітнього процесу, універсальним в освоєнні культури і способах її трансляції.

У ході реформ заочна форма вищої педагогічної освіти була збережена у зв'язку з необхідністю забезпечення безперервності освіти, отримання загальної освіти і спеціальності мешканцями віддалених регіонів, інвалідами, молодими матерями та іншими групами населення, котрі не мають інших можливостей навчатися. Вона була необхідна підприємствам, які зацікавлені у навчанні кадрів без відриву від виробництва. Нарешті, в заочному навчанні зацікавлене суспільство загалом, оскільки за порівняно невеликих витрат воно забезпечує зростання загальнокультурного та професійного рівня населення [7, с. 252].

Нині необхідно створити таку систему безперервної освіти, яка би спрямовувала і готувала людину впродовж усього життя підвищувати свій професійний рівень, вчитися.

Сучасні соціально-економічні процеси в Україні суттєво вплинули на систему вітчизняної заочної освіти, зумовили її модернізацію. Реалії ринкової економіки, розвиток демократичного суспільства висувають нові вимоги до підготовки фахівців, вдосконалення освітнього процесу в системі заочного навчання у вузах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Быкова Н. Н., Совершенствование заочного обучения в высшей школе средствами открытого образования: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Н. Н. Быкова. – СПб., 2006. – 23 с.
2. Высшее педагогическое образование без отрыва от производства: Сборник основных постановлений, приказов и инструкций. Вып. 1 / Под ред. В. И. Овсянникова. – М., 1991.
3. Державний архів Вінницької області. Ф. Р-5050. Оп. 1. Спр. 436. Арк. 61–65.
4. Заочное обучение в зарубежных странах: концепции, практика, перспективы: Научно-аналитический обзор. – М.: ИНИОН АН СССР, 1990 – 99 с.
5. Кобзарева Т. І. Вища заочна педагогічна освіта на Україні / Т. І. Кобзарева // Радянська школа – 1980. – № 2. – С.80–83.
6. Лазарев В. Н. Высшее педагогическое образование без отрыва от основной деятельности: история, современное состояние, перспективы: дисс. ... д-ра пед. наук: 13.00.01, 13.00.08. / В. Н. Лазарев – М., 2004. – 402 с.
7. Новиков А. М. Российское образование в новой эпохе / парадоксы наследия, векторы развития / А. М. Новиков. – М.: Эгвес, 2000. – 272 с.
8. Путеева С. В. Формирование профессиональной готовности студентов заочной формы обучения к педагогической деятельности (на примере факультета физической культуры) : дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / С. В. Путеева. – Ставрополь, – 2006. – 20 с.
9. Шамсутдинова И. Г. Педагогические основы высшего заочного образования: учеб. пособие / И. Г. Шамсутдинова. – М.: Изд-во ВЗИИТ, 1991. – 162 с.